

имати неку аутентичност” („Борхес је одустајао”), а Тадић је писањем давао целог себе, да би себе и нашао. Ево, навршило се и десет година од смрти песника Новице Тадића, а да се сада одједном врати међу нас, опет би могао да настави тамо где је стао, јер „ноћ још увек траје” („Јутарња песма”).

Жарко Н. МИЛЕНКОВИЋ

Филозофски факултет у Новом Саду

Одсек за српску књижевност и језик

Докторске студије

zarkomilenkovic@hotmail.rs

РАДОСТОТВОРНА СВЕЛЛОСТ СВЕТЕ СОФИЈЕ ЦАРИГРАДСКЕ

Хараламбос П. Статакис, *Свети Софија Божија: мистичка светлост Велике Цркве и њена архиепископска одежда*, превео са грчког Максим (Васиљевић), Интерклима-графика – Севастијан прес – Манастир Тврдош, Врњци – Алхамбра, Лос Анђелес – Требиње 2020

Чињеница да српско историјско, духовно, књижевно, ликовно и архитектонско наслеђе иманентну укорененост налази у византијском свету, те да контакт са Византијом као духовном/културном константом, чуваром древног јелинског духа и носиоцем хришћанства, фигурира као залог континуитета и показатељ конститутивног места српске културе у оквиру европског/медитеранског културног и духовног ареала, нашла је природни одјек у рецентној књизи Хараламбоса Статакиса о Цркви Премудрости Божије, индикативно посвећеној управо и српском народу. Ово дело грчког нефролога ретке поливалентне образованости опажа се као драгоцену стваралачку појаву чији значај ојачава спознаја о раритетном постојању дела монографске природе у српској култури која сагледавају јединственост цариградског храма. У тренутку када бележи рукопис, након треће посете Светој Софији новембра 1995. године, аутор настоји да открије разлоге због којих Храм непрекидно привлачи пажњу посетилаца различитих вероисповести: очаравају ли мозаици, оригиналност оновремених архитектонских решења, декоративност, грандиозност или специфично конституисање светлости? Према свестан да у хиперилуминираним и мегаломанским околностима савременог света осветљење или велелепност сами по себи мало кога могу да задиве, Статакисова књига хипостаза је потраге за одговорима на наведене претпоставке упитне интонације, потраге за интелектуалном спознајом, духовном/осећајном проживљеношћу простора Храма,

те одгонетком кључног криптограма – у чему је садржана тајна светлости Цркве Премудрости Божије?

Налазећи се на месту „освештаном старом славом и надоносним легендама које су храниле васцели род јелински током четири стотине година робовања под отоманским јармом”, аутор ступивши из полуосветљености унутрашње и спољашње припрате у Централни брод Храма сведочи о стању спокојне, чудесне задивљености постојањем незамисливо блиставе, бујне, позлаћене, мистичке светлости која под куполом лебди „као радосна зора, не далека и безгранична, него људска и присна, човечна”. Пишчево централно настојање да одгонетне изворе, путеве простирања и степен интензитета осветљења у Цркви Премудрости Божије резултовало је запажањем да се у простору обистинују вишеструка светлосна укрштања: светлост која улази кроз четрдесет прозора куполе, силазећи надоле ослабљена, наједном се оснажује светлошћу која улази кроз двадесет и четири прозора северних и јужних полукружних зидова, да би се затим на истом нивоу са масом светлости формираном између полукружних зидова појавио знатан светлосни сноп са импозантног западног полукружног прозора који се налази тачно изнад централне галерије, а наспрот полусвода Олтарске апсиде из које светлост пробија кроз пет малих прозора. Управо у овој хоризонталној блиставости, која се од олтарске апсиде простира целом дужином Храма стварајући дугачку осу крста чије бочне краке сачињава хоризонтална светлост што улази кроз прозоре северног и јужног полукружног зида, аутор препознаје тајну светлости Свете Софије. Зрачно преплитање у виду крста остварује се и између хоризонталног светлосног снопа од девет прозора западне галерије изнад спољашње припрате и хоризонталног снопа светлости који долази на истом нивоу, следећи дужином осовину Храма, од три велика прозора горњег реда олтарске апсиде у нивоу галерија. Водоравно, земаљско светлосно збрајање са извором у полукружним прозорима на јужној Галерији, прошавши између стубова галерије, удружује се у средини Храма са светлошћу супротних прозора северне галерије, да би потом ова хоризонтална светлост била оснажена новом зрачном хоризонталом на потезу запад–исток, од прозора западне, централне галерије ка три прозора на горњем реду апсиде олтара. Сагледавање оваквих светлосних преплитаја аутор финализује увидом да нису разне грађитељске појединости допринеле стварању мистичне обасјаности Храма, него да је светлост та која је Храм створила, блиставим нематеријалним драперијама и дефинисала позиције и размере материјалних, структуралних чинилаца, заснивајући реверзибилан однос: „светлост дематеријализује опсег грађевине, а грађевина омеђује, то јест даје облик нематеријалној светлости.” Организација светлости, која „пресуштаствљена од материје бива обумљена од материје која се њоме пресуштаствила”, осликава отуда икону Богочовека Христоса у простору.

Смерна лепота Свете Софије, коју Статакис дочарава топлином и благошћу надахнутим исказима – Храм је за њега малени брег „са благим облинама и узвишењима, један велики загрљај који се ћутљивом снагом и набојем пружа и даје светлост да је обујми” – подстакла је аутора да забележи песнички сугестивне, имагинативне слике. Посматрајући спољашњост Храма писац семантички контрастира хармоничну, кротку, заобљену скривеност величанствених размера куполе и небопарајуће, надмено присуство четири минарета на угловима Цркве, закључујући да они „не чине да Храм изгледа ружније, него напротив, наглашавају смерност његовог спољашњег облика.” У унутрашњости грађевине окружен мухамеданцима који „ишчекују да Храм поново ’проради’ као цамија”, хришћанима који чезну да у Светој Софији чују православно богослужење, али и бучним водичима што предочавају историју Храма незаинтересованим туристима, Статакис загладан у своје духовно биће види Свету Софију опет испуњену златним и сребрним кандилима, златотканом одеждом свештеника и верницима на евхаристијском сабрању. Писац евоцира и последњу литургију када су 1453. године цар и његови саборци оставили на кратко одбрану зидина, како би се, пре него што наступи турска бестијалност и свештена мистагогија у Храму занемиле, последњи пут причестили. Поклонички обилазак Храма писац оплемењује чудесним догађајима што тематизују предсказања пропасти „града на обали времена” (М. Павић), али и предања о настанку Цркве, наводећи причу о помоћи анђела током градње, као и тракијску легенду, према којој су нафору, када је испала цару из руке, узеле пчеле и чувале је у кошници, обавијајући воском у облику Свете Софије, те је овај модел приликом градње Храма протомајстор следио.

Статакис минуциозно описује сачуване мозаичке представе Храма (попут *Деисиса* и Богородице *Шира од небеса*) и његове архитектонске елементе (кружну основу куполе Храма и њену орнаментику, апсиду олтара, галерије, бродове, под обложен правоуганим бело-сивим мраморним плочама, квадратну основу Храма, четири стуба од тамнозеленог гранита за које се верује да су донети из Артемидиног храма у Ефесу, хоризонталну диференцијацију постигнуту венцима и четири централна двострука песоса). Као значајну чињеницу наводи и да градитељи Антемије и Исидор, познаваоци старе класичне науке, математике, статике, хармоније и естетике, нису зидали Храм држећи се децидирано постулата савршено усаглашених структуралних елемената него су, вођени идејама слободе и импровизације, допуштали одступања попут неравнина класичних стубова и њихове различите висине и дебљине. Тиме се, уместо демонстрирања антропоцентричне умешности и апсолутне прецизности, отвара простор за интерпретацију засновану на доживљају сусрета човека и Творца у Храму, за непрестани дијалог

верника са Богом, „за једно другачије знање, с ону страну чула и природног света”.

Стихови старе византијске загонетке кажу: „Гомиле народа, што у мени живе, / У биткама штитим, од пропасти чувам, / Утемељен чврсто на земљици црној. / Ал’ ако ме лишиш само једног слова, / Насред неба блиста моје сјајно лице / И у ноћи мрачној развејава таму, / Као драгуљ красећ пространство небеско”. Заснована на семантичкој игри речи кастрон (*ујиврђење*), која губљењем првог слова прераста у реч астрон (*звезда, сазвезђе*), загонетка сведочи повратну спрегу између материје (бедема) и нематеријалног (небеског), што упечатљиво резонира са обостраним пресуштињењем светлости и материје обистињеним у цариградској лађи Христовој. Као што владика лосанђелески и западноамерички Максим у епилогу упућује на речи Св. Николаја Жичког о Светој Софији као „највернијем и највеличанственијем излагању хришћанске доктрине и хришћанског служења”, као што у уводнику епископ захумско-херцеговачки и приморски Атанасије подсећа на речи архитекте Предрага Ристића који сматра да најбољи храмови у Србији представљају похвалу храму цариградском, тако и Статакис, подстакнут јединственом светлошћу Цркве, овом књигом, хибридном по опсегу активираних проседеа (геолошки, архитектурни, историјски, ликовни, литерарни) и допуњеном фотографским обиласком цркве и поглављима што тематизују историјско трајање Свете Софије, остварује личну и универзалну апотеозу „ока универзума”, како Храм именује Св. Фотије Велики. Према је током лета 2020. године турски председник одлучио да укине Атаурков разборит декрет којим је Света Софија добила статус музеја, те да на темељу такве искључивости и неправедности, оснажен политичким разлозима и индолентношћу спрам бројних протеста, Храму додели улогу цамије, ова светиња за православне хришћане је постојала и наставља да постоји као сведок и источник аутентичне духовности, као вером и чежњом прожета слика опет успостављеног радостотворног православног богослужења, како Статакис у својој унутрашњој реалности током посете Храму осећа, као, најзад, окрепљујућа нада – а „шта је нада, него сњевање о целини” (Иван В. Лалић, „Плач летописца”).

Мср Виолеџа Р. МИТРОВИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
Докторске студије
viomitrovic@gmail.com